

ביאור בעניני:

*

חשד, מראית עין והרחק מן הכיעור

מבוא

לעיתים, לכל אחד מאיתנו חסרה מודעות עד כמה נבחנים מעשיו בעיני החברה, ומה השפעתם. החברה בודקת את מעשי האדם הסובב אותה, קולטת כל צעד ושעל שלו, ואף מסיקה מסקנות - לעיתים חיוביות ולעיתים שליליות. האדם אינו יודע עד כמה מסוגלים מעשיו להשפיע על הסובב לחיוב או חלילה להיפך.

כל אחד מאיתנו, שומע מידי פעם את המשפט "אם אותו אדם, שמקפיד כ"כ, עושה מעשה זה, אז גם לי מותר". משפט זה, בו האדם מנסה להצדיק את מעשיו, רק מראה עד כמה כל אחד מאיתנו צריך להזהר במעשיו שלא יילמדו ע"י אחרים, ואף יבואו להשפיע עליהם שלא כדן. חכמינו, בודעים עד כמה נקלטים מעשי האדם בעיני האחרים קבעו סייגים וגדרות בענינים אלו, ובכך הרגילו את האדם לחנך עצמו ולהישמר מכל אפשרות של לימוד שלילי ממעשיו, אף אם האדם עצמו יודע, שאין במעשיו כל רע. במאמר זה, ניסיתי להביא בתמצית את המוטל על האדם והחברה בענינים אלו. תחילה נעיין בחיובים המוטלים דוקא על החברה, להסתכל בעין חיובית על השני וללמד עליו זכות. לאחר מכן, נעבור לסוגי ההרחקות המוטלות על האדם בענינים אלו.

בראשית נעיין בסוגיית "מפני החשד", ונראה את מקורותיו וישומיו בענינים שונים. נמשיך לסוגיות שונות של זהירות מעינם של אחרים - "הרחק מן הכיעור", ונסיים בסוגיות "מראית עין", והחילוקים השונים שבין פרהסיא לצינעא, וכמו"כ בין חשדות בעניני דאורייתא לחשדות בעניני דרבנן. אין כוונתי במאמר זה להביא את כל המקורות והסוגיות העוסקות בענינים אלו, כי רבים המה. אלא, כוונתי להציע בקצרה את ענינים אלו וההסתכלויות השונות עליהם, ובכך להביא לידיעה כוללת בענינים אלו, וללמוד להזהר מפניהם.

יהי רצון שתהא ברכה במעשה ידינו ועינינו תחזינה מישרים!

* במקורות לכתבת מאמר זה נעזרתי בחוברת הסוגיות ש"ס בש"ס בהוצאת נחלים מס' 24.

הקדמה: לימוד לכף זכות

"יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי קבלו מהם.
יהושע בן פרחיה אומר עשה לך רב וקנה לך
חבר והוי דן את כל האדם לכף זכות"¹.

האדם יצור חברתי הוא, וכדי לחיות בעולם הזה קשה עליו הבדידות וההדרכה העצמית, ולכן הוא זקוק לרב שילמדו תורה ויכוון אותו בדרך הרוחנית הנכונה. לא פחות מכך, זקוק האדם אף לחבר שיעודד את רוחו, יעזור לו בעת צרה, ויחדד את דעתו בתורה ובמילי דעלמא, וזה הפירוש ל: "עשה לך רב, וקנה לך חבר".

קניות טובות אלו יוכל האדם לקנות לעצמו אך ורק אם יהיה לו יחס חיובי לאדם האחר, ימנע עצמו מהעברת ביקורת על השני ומלחשוב עליו מחשבות שליליות, ויראה את הטוב בכל אדם. לכל אדם תכונות חיוביות ושליליות, והחכמה לדעת ולראות כי הטוב שבו גבר על הרע שבו. כך יעשה האדם בהסתכלותו, לא רק על החבר עצמו, אלא גם על פירוש מעשיו.

לפי חלק מהפירושים, ענין זה הינו ממש ציווי התורה באומרה: "לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול בצדק תשפט עמיתך"². מפרש רש"י שם בפירושו השני: "דבר אחר - הוי דן את חברך לכף זכות".

ונציע כעת את פירוש הרמב"ם בפירושו למשנה על פיסקה זו שהבאנו מפרקי אבות:

"ענינו, שאם היה אדם בלתי ידוע אצלך, שאינך יודע אם הוא צדיק או רשע, וראית שעשה מעשה או שעשה דבר, שאם תפרשהו באופן מסויים הרי הוא טוב, ואם תפרשהו באופן אחר הוא רע - דון אותו לטוב, ואל תחשוב בו רעה.

אבל אם היה ידוע שהוא צדיק ומפורסם במעשה הטוב, וראית בו מעשה שכל צדדיו מורים שהוא רע, ואי אפשר להכריע בו שהוא מעשה טוב אלא בדוחק גדול ובאפשרות רחוקה, הרי חובה לפרשו שהוא טוב ואסור לחושדו.

וכן אם הוא רשע ונתפרסמו מעשיו, וראינו שעשה מעשה שכל צדדיו מראים שהוא טוב, צריך ליזהר ממנו, ולא להאמין בו טוב, כיון שיש בו אפשרות שהוא רע".

העולה מפירושו של הרמב"ם, שאין דרישה מהאדם להיות "פתי מאמין לכל דבר"³ ולחזק ידי

רשעים, אלא שיש לדון את מי שאינו ידוע כרשע - לכף זכות, וההדרכה בזה:

את הצדיק - נדון לכף זכות, אף במעשה שנראה בבירור רע (ובדוחק גדול שהוא טוב).

את הבינוני - נדון לכף זכות במעשה שניתן לפרשו גם לטוב וגם לרע.

את הרשע - נדון לכף זכות, רק אם אין אפשרות, אפילו רחוקה, שמעשהו רע.

אכן, הלכה זו קשה ביותר, ולכן טורחים מסדרי הגמ' והמדרשים להציע בפנינו "סיפורים מהשטח"

הממחישים הלכה זו, ונביא מספר דוגמאות:

¹ פרקי אבות פ"א, משנה ו'.

² ספר ויקרא יט, טו.

³ משלי יד, טו.

הגמרא במסכת שבת⁴ מתארת את פחי הנפש של אדם מהגליל העליון, שנשכר אצל בעל הבית מהדרום ועבד אצלו שלוש שנים, אולם בבואו לדרוש את כספו בערב יוה"כ, לקראת חזרתו לביתו, טען בעל הבית שאין לו דבר. ללא כל הסברים שלח את האדם ריקם לביתו בטענה כי אין לו - לא מעות, לא פירות, לא קרקע, לא בהמות ואף לא כרים וכסתות. אין ספק, כי כל אדם רגיל היה חושד בחבירו במקרה מעין זה, ולכן היתה גדולה התפעלותו של בעל הבית בהגיעו לבית משרתו לאחר הרגל ברכוש רב כדי להחזיר לו את חובו, כאשר התברר לו כי משרתו דן אותו לכף זכות בהסברים די רחוקים, שהתבררו כאמת הבלעדית:

"אחרי שאכלו ושתו נתן לו שכרו... אמר לו [בעל הבית לשכיר], כשאמרתי אין לי מעות - במה חשדתני?

אמרתי - שמא פרקמטיא בזול נזדמנה לך ולקחת בה...

תן לי בהמה ואמרתי אין לי, במה חשדתני?

אמרתי - שמא מושכרת ביד אחרים...

אין לי קרקע... אמרתי שמא מוחכרת ביד אחרים...

אין לי פירות... שמא אינם מעושרות.

אין לי כרים וכסתות... שמא הקדיש כל נכסיו לשמים.

אמר לו [בעל הבית לשכיר]: העבודה [לשון שבועה] כך היה, הדרתי כל נכסי בשביל

הורקנוס בני, שלא עסק בתורה, וכשבאתי אצל חברי בדרום התירו לי כל נדרי. ואתה

כשם שדנתני לזכות - המקום ידן אותך לזכות"⁵.

סיפור מופלא זה יכול לעורר בנו הערצה לאותו שכיר שהרחיק לכת בהסבריו המלומדים לאותה

העלמות מסתורית של נכסי אדונו.

כך מצינו ביחסי שכיר ואדונו, אך הגמי' מתארת מעשה דומה גם ביחסי רב ותלמידיו. הגמי'⁶ מתארת,

כי פעם אחת הוצרכו תלמידי חכמים אצל מטרוניתא אחת כדי שתפעל בשבילם אצל גדולי רומי שהיו

מצויים אצלה. ר' יהושע התנדב ללכת, אך מעשיו היו תמוהים ביותר. לפני כניסתו אליה חלץ את תפיליו,

ולאחר מכן נעל את הדלת אחריו, כשיצא ממנה ירד וטבל.

מעשיו של ר' יהושע מדברים בפני עצמם, ומצביעים כמעט בבירור על מעשה מביש עם אותה

מטרוניתא, אך בבואו להסביר את פשר מעשיו לתלמידיו, התברר שהם קיימו את הציווי עם פירוש

הרמב"ם שהבאנו, ולא חשדו ברבם כלל. כפי הבנתם, רבם חלץ תפיליו כדי לא להכניס קדושה במקום

טומאה, נעל את הדלת כדי להעלים את הסוד שהיה צריך להעביר לה, וירד לטבול - שמא ניתז רוק מפיה

על בגדי הרב. לר' יהושע המופתע, בודעו כי אכן בדיוק כך היה, נשאר רק לברך את תלמידיו - "העבודה

כך היה, ואתם כשם שדנתוני לכך זכות, המקום ידן אתכם לזכות..."

זכו האדון ור' יהושע, שאת מעשיהם פירשו לטובה, דבר המשמח בפני עצמו, אך יש ללמוד דבר נוסף

ממעשיהם.

⁴ שבת קכו ע"ב.

⁵ שבת, שם.

⁶ שבת, שם.

שני "נחשדים" פוטנציאלים אלו, דאגו לאחר מעשה לפרש את מעשיהם ולברר את האמת בציבור, ולהוריד את החשד, אם חלילה מישהו חושד. זוהי חובה בפני עצמה הנלמדת, על פי דברי ר"א⁷, מתשובתה של חנה לעלי כאשר חשד שמא שיכורה היא: "ותען חנה ותאמר לא אדוני אשה קשת רוח אנכי ויין ושכר לא שתיתי..."⁸ ומכאן: "הנחשד בדבר ואין בו שצריך להודיעו" [כלומר עליו להסביר את מעשיו לרבים]. מצינו בגמ' גם, כי לעיתים יש לחשוד ולא ללמד זכות סתם, כפי שראינו בפירוש לגבי מעשיו של אדם רשע, ונביא את הסיפור בקצרה.

הגמ'⁹ מתארת מעשה בר' חייא בר זרנוקי ור"ש בן יהוצדק, שהלכו לעבר את השנה ודרך נצמד אליהם ר"ל. ר"ל שמע מהם לימוד זכות על "כהן וחורש בשביעית" [נחשדו כהנים על השביעית], בטענה כי הוא שכיר והקרקע של נכרי. לאחר מכן תירצו שנים אלו, את מעשה אדם שזמר בכרמו בטענה שהוא צריך זאת לבית הבוד (לצורך קשירת תפוח הזיתים), וכל זאת למרות שההסבר הפשוט למעשיו הוא ל"עקלקלות" - כלומר לעבור על הלכות שביעית.

מצד שני, כאשר עלו לעליה בה מעברים את השנה, החליטו "להפטר מהטרדן" - ר"ל, ושלפו את המדרגות מאחריהם כדי שר"ל לא יוכל לעלות אחריהם. מהרו הם ללמד זכות על חשודים בשביעית, שהם כרשעים ממש, ובכ"ז לא מהרו כלל ללמד זכות ולסבול את ר"ל. לאחר מעשה זה מיהר ר"ל לרי יוחנן ושאלו "בני אדם החשודים על השביעית [שמסנגרים על רשעים] כשרים לעבר את השנה"?

א"כ, ודאי שלעיתים אין כלל מקום ללמד זכות.

ראינו כי יש חובה על כל אדם ללמד זכות על רעהו, אך ודאי שקודם כל על האדם עצמו מוטל שלא יביא עצמו לידי חשד, במיוחד במקרים שבהם לא יבואו ללמד עליו זכות. כאן טמון הרעיון של אותם גדרים ואיסורים של "מפני החשד" ו"מפני מראית עין", בהם נציץ בפרקים הבאים.

⁷ ברכות לא ע"ב.

⁸ שמואל א', א, טו.

⁹ סנהדרין כו, ע"א.

פרק א: מפני החשד

עשה ואל תעשה מפני החשד - מקורות והגדרות:

בפרק הבא, ננסה להגדיר את חיוב "מפני החשד", נראה את מקורותיו של האיסור ובמה בא לידי ביטוי. כמו כן, נראה כי לעיתים ענין זה גורם לנו להימנעות מעשייה או מפעולה מסויימת, ומצד שני, לעיתים מביא אותנו לידי עשייה.

כבר בפתחו של הש"ס¹⁰, נפגשים אנו במושג זה, אותו למד ר' יוסי מאליהו זכור לטוב. הענין ארע כאשר נכנס ר' יוסי להתפלל בחורבה, ואליהו בא ושמר על הפתח. כשסיים ר' יוסי את תפילתו למד מאליהו ג' דברים, ואחד מהם את עצם הבעיה שבכניסה לחורבה. בעצם מדוע לא?

הגמ' מביאה ברייתא המסבירה איסור זה: "ת"ר, מפני שלושה דברים אין נכנסים לחורבה - מפני החשד, מפני המפולת, ומפני המזיקים". ומסביר רש"י: "שלא יאמרו זונה מוכנת לו שם".

במובאה הבאה נראה עד כמה היו נוהרים באיסור זה, על אף שהיה הדבר כרוך בעגמת נפש מסויימת.

כידוע, מזכירה המשנה במסכת יומא¹¹ את בית גרמו, אחת המשפחות הידועות שהיו בזמן ביהמ"ק, ברשימת הנזכרים לגנאי, וזה בגלל שידעו את סוד אפיית לחם הפנים, אך לא רצו ללמד סוד זה לאחרים. כמו"כ מונה המשנה משפחה נוספת מאותה תקופה - משפחת בית אבטינס, שהיו בקיאים במעשה הקטורת, ולא רצו ללמד זאת לאחרים.

לצד גנאי זה, הגמ' אינה שוכחת מלהזכיר שם שבחם של משפחות אלו, שנהגו גדר בעצמם, וכל זאת כדי "שלא יאמרו", וכן מובא שם:

"תנו רבנן: בית גרמי היו בקיאים במעשה לחם הפנים, ולא רצו ללמד... ועל דבר זה מזכירים אותם לשבח - מעולם לא נמצא פת נקיה ביד בניהם שלא יאמרו ממעשה לחם הפנים זה ניזונים לקיים מה שנאמר 'והייתם נקיים מה' ומישראל'¹². בית אבטינס היו בקיאים במעשה הקטורת ולא רצו ללמד... ועל דבר זה מזכירים אותם לשבח - מעולם לא יצאה כלה מבושמת מבתיהם, וכשנושאים אשה ממקום אחר מתנים עמה שלא תתבשם, שלא יאמרו ממעשה הקטורת מתבסמים, לקיים מה שנאמר 'והייתם נקיים מה' ומישראל'..."

סייג קשה לקחו על עצמם משפחות אלו, שכן אין זה גדר לזמן קצר או קצוב אלא סייג לכל ימי חייהם, או בלשון הגמ' "מעולם", וכל זה כדי "שלא יאמרו..."

לא רק משפחות בזמן ביהמ"ק נוהרו מעניני חשד שונים, אלא אף הרבה קודם לכן, ואף באדם גדול כמשה רבינו עליו השלום, מצינו שנהרר בענין זה:

¹⁰ ברכות ג ע"א.

¹¹ דף לח ע"א.

¹² במדבר לב, כב.

"במה שימש משה כל ימי המילואים - בחלוק לבן. רב כהנא מתני: בחלוק לבן שאין לו אימרא". ורש"י שם: תחוב היה מחוט אחד כל החלוק, ולא כבגדים שלנו, שבתני הידים מדובקים בבגד הגוף בתפירה, כדי שלא יחשדוהו שמא באותה שפה הוציא מעות הקודש, משום שנאמר "והייתם נקיים מה' ומישראל"¹³.

מתבאר, כי אף גדול כמשה, נאלץ לזהר מעיניהם של אחרים, ולבש בגד עם שרוול לא תפור, וכל זה כדי שלא יחשדו בו שמא באותה שפה של התפר, מחביא מעות ולוקחם לעצמו. [יש לציין כי פירוש מעשי משה ע"י ישראל לצד שלילי, או בדיקתם בשבע עינים לא היה דבר בלתי שכח ורחוק, שכן מובא בספרי¹⁴ על הפסוק "איכה אשא לבדי ארחכם ומשאכם וריבכם"¹⁵: "מלמד שהיו אפיקורסין: הקדים משה לצאת. אמרו: מה ראה בן עמרם לצאת? שמא אינו שפוי בתוך ביתו. איחר לצאת אמרו: מה ראה בן עמרם שלא לצאת? מה אתם סבורים - יושב ויועץ עליכם עצות רעות וחושב עליכם מחשבות?" מה נורא ענין זה. עד כמה צריך להזהר אפילו גדול בישראל כמשה רבינו].

דוגמא דומה לאותה זהירות שנקט בה משה רבינו עולה גם ממסכת שקלים לענין התורם ללשכת השקלים, ושם מבארת ומרחיבה המשנה את המקורות לזהירות זו:

"אין התורם נכנס לא בפרגוד חפות [בגד עם שפה כפולה או שוליים מקופלים], ולא במנעל ולא בסנדל ולא בתפילין ולא בקמיע [שמא יחשדו שהכניס שם שקלים בגניבה] - שמא יעני, ויאמרו מעוון הלשכה העני, או שמא יעשיר ויאמרו מתרומת הלשכה העשיר, לפי שהאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שצריך לצאת ידי המקום, שנאמר: "והייתם נקיים מה' ומישראל"¹⁶. ואומר: 'ומצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם'^{17,18}. ונתווסף לנו מקור נוסף לזהירות - כדי שימצא חן, והוא מהכתובים.

הגמ' בירושלמי מרחיבה זהירות זו למקרים נוספים, שיכולים אף לעורר תמיהה מהחשש הקיצוני מאותו חשד נורא, וגמ' זו אף מביאה מקור נוסף לזהירות זו - מהנביאים, ומסכמת מיהו הפסוק המחורר ביותר:

"תני ר' ישמעאל: קוץ לא יתרום מפני החשד [בעל שער לא יתרום - שמא יביא בשער]¹⁹. הגיזברים היו מפספסים בקילקין [שהיו מפרידים שערות דבוקות או מפרידים נימים של חלוק צמר שלא יחשדנו שהטמין מעות בתוכו]. תני מדברים היו עמו משעה שהוא נכנס עד שעה שהוא יוצא. [כדי שלא יתן דבר בתוך פיו]. וימלא פומיה מוי? [שימלא פיו מים ולא יצטרכו לדבר עמו] אמר ר' תנחומא מפני

¹³ תענית יא ע"ב.

¹⁴ ספרי, יב.

¹⁵ דברים א, יב.

¹⁶ במדבר לב, כב.

¹⁷ משלי ג, ד.

¹⁸ שקלים פ"ג מ"ב.

¹⁹ ע"פ פירוש פני משה, שם.

הברכה [שחייב לברך על התרומה]. רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן בתורה ובנביאים ובכתובים מצאנו שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום. בתורה מניין? דכתיב: 'והייתם נקיים מה' ומישראל'²⁰. בנביאים מניין? דכתיב: 'אל אלוקים ה' הוא יודע וישראל הוא ידע'²¹. בכתובים מניין? דכתיב: 'ומצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם...'²² ואיזהו המחזור שבכולם? אמר ליה: 'והייתם נקיים ומה' ומישראל'²³.

ומפרש שם פני משה את חשיבות הפסוק שבו בחרה הגמי' להציגו כקרוב ביותר לענין זה: 'זמפני שנרמו בו שצריך לעשות שיהיה נקי מכל צדדי החשד מן הבריות, כשם שהוא נקי מה', אשר לו נגלו כל המצפונות והנסתרות וכך יהיה נקי מן ידי הבריות, שלא יוכלו לומר אפשר הוא עושה כן או כך. וכשיראה להתנהג בכדי שלא יליזו עליו מכל וכל - אז הוא נקי מה' ומישראל מבלתי פינות החשד".

כלומר יש כאן השוואה ברורה בין הניקיון בו צריך להופיע האדם כלפי הקב"ה - היודע כל הצפונות, לבין הניקיון בו צריך להופיע האדם כלפי הבריות הסובבות אותו - ולואי וזוכה!

כך גם נראה מפסיקת קיצור שו"ע²⁴:

'צריך האדם לזוהר שלא לעשות איזה דבר שיכולים לחשוד אותו שעשה עבירה (ואע"פ שאינו עושה), כדמצינו שהכהן התורם את הלשכה, לא היה נכנס בבגד העשוי בענין שיכולים להטמין בו איזה דבר, לפי שצריך האדם לצאת ידי הבריות כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום ברוך הוא, שנאמר: 'והייתם נקיים מה' ומישראל', ואומר 'ומצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם'".

הגדרתו הקולעת והברורה של בעל קיצור השו"ע, סיכמה לנו את הנדרש מאתנו לאור המקורות שהבאנו, אך עדין נותר לנו לברר את הצורך שבכל פסוק המובא בירושלמי שהבאנו. עפ"י התו"ט²⁵ נראה כי המיוחד בפסוק מהתורה והמחזור שבו הוא, שהוא כולל אפילו ניקיון בעלמא כלפי הבריות. וזוהי מעלה גבוהה עוד יותר מסתם מציאת חן ושכל טוב, אלא שאין בפסוק ציווי ממש, אלא כמין עצה טובה לבני גד ולבני ראובן, ולכן משלים הפסוק ממשלי - 'ומצא חן' שהוא לשון ציווי. הפסוק הנוסף מהנביאים המובא בירושלמי עוסק בבני גד ובני ראובן שבנו מצבה על הירדן, ובכך גרמו לישראל לחוש שמא מתכננים הם למעול בה', דבר שגרם לישראל להתכונן נגדם במלחמה, וממילא לא נותרה אפשרות אחרת לבני גד וראובן כי אם לנקות את עצמם ושםם לפני בני"י, כיון שכך, אין מכאן ראייה ממשית למקרים שונים בהם על האדם לשמור על שמו - גם במקרה שאינו עת סכנה ממש, ובכ"א יש כאן דוגמא מספרי הנביאים להשוואה בין ידיעת ה' לידיעת העם לגבי נקיונו הציבורי של חלק מהעם.

²⁰ במדבר לב, כב.

²¹ יהושע כב, כג.

²² משלי ג, ד.

²³ ירושלמי שקלים פ"ג ה"ב.

²⁴ קיצוש"ע סימן כט.

²⁵ תו"ט בפירושו על שקלים פ"ג ה"ב ד"ה: "ואומר ומצא חן".

עד כאן ראינו דוגמאות מעשיות של הרחקה וזהירות הנובעים מפני החשד, מצבים הגורמים לתגובה של "אל תעשה" גמור, כלומר עצירה מעשייה מסויימת אותה התכוון האדם לעשות, עד קיצוניות בהצעתה של הגמ' - "וימלא פיו מים", שכאן כבר מתגלית נכונות לעשייה ממשית, ואפילו מוזרה מפני חשש של חשד.

עתה ננסה לבחון האם גם נגיע אף לחיוב או תוספת חיוב בענייני מצוות ממש, שינבעו מגדר זה של מפני החשד.

מפני החשד - במצות נר חנוכה:

מצות ההדלקה של נר חנוכה, מעיקר הדין היא בפתח הבית. האם כשיש שני פתחים לבית המצוה משתנה? בזה עוסקת הגמ' שלפנינו:

"אמר רב הונא: חצר שיש לה שני פתחים צריכה שתי נרות. לא אמרן אלא משתי רוחות אך מרוח אחת לא צריך... לעולם משום חשדא דבני מתא וזימנין דמיחלפי בהאי ולא מיחלפי בהאי, ואמרי כי היכי דבהאי פיתחא לא הדליק, בהך פיתחא נמי לא הדליק"²⁶.

העולה מגמ' זו, שיש להדליק נר חנוכה ליד כל פתח, וזה מפני חשדם של בני העיר היודעים כי שני פתחים אלו שייכים לבעל בית אחד, ויחשדו שכשם שלא הדליק בפתח מרוח זו כך גם לא הדליק בפתח שברוח השניה. הגמ' מבררת מהיכן המקור לחיוב זה, ומביאה זאת ממצוה אחרת - מצוות פאה:

מפני החשד - במצוות פאה:

"ומנא תימרא דחיישינן לחשד?... אמר רבי שמעון - בשביל ארבעה דברים אמרה תורה להניח פאה בסוף שדהו... ומפני החשד"²⁷.

מתבאר מהגמ', שיש חובה להניח פאה בגמר הקציר ולא בתחילתו או באמצעו, ואחת מהסיבות שמונה הגמ' היא - מפני החשד, וכפי שאומרת הגמ': "שלא יהיו עוברים ושבין אומרים תבא מארה לאדם שלא הניח פאה בשדהו" נשהרי אם יניח בתחילה הרי העניים כבר לקחו את הפאה ועתה בסוף הקציר יחשדו עוברים ושבין כשלא יראו את הפאה שבעל השדה לא הותיר פאה לעניים]. עתה מצינו בגמ' זו ענין של השפעת החשד גם במצוה דאורייתא כמו מצוות פאה, שבגלל החשד חייבה התורה זמן מסוים לביצוע המצוה. כמו"כ מצינו אף במצוה דרבנן - נר חנוכה, שבגלל החשד ניתנה הוראה לתוספת מיוחדת במצוה.

קודם הזכרנו דין פתחים בנושא מצוות חנוכה, ועתה נראה גמ' אחרת העוסקת בפתחים, אך בענין

אחר:

²⁶ שבת כג ע"א.

²⁷ שם.

²⁸ שם.

מפני החשד בענין תפילה:

"אסור לאדם שיעבור אחורי בית הכנסת בשעה שהציבור מתפללים"²⁹. ורש"י שם: "שנראה כמבריח עצמו מפתח בית הכנסת שבמזרח". וכאן מסביר אביי שכל החשש הוא בפתח אחד, "אבל פיתחא אחרינא לית לן בה", כלומר בשני פתחים אין חשש, שכן הרואה יתלה שנכנס דרך הפתח האחר. הבית יוסף³⁰ מעלה את הקושי העולה מהדין של בית הכנסת ולו שני פתחים כלפי הדין של בית עם שני פתחים שצריך להדליק בשניהם נר מפני החשד, שכן מדוע בנר חנוכה הציבור לא ידון לכף זכות את בעה"ב ויאמר שמסתמא מדליק בפתח השני, כמו שדנים לזכות את האדם במקרה של שני פתחים בביהכ"נ בטענה שבודאי נכנס בפתח השני?

מתרץ הבית יוסף:

1. בענין תפילה החמורה, אם יש פתח ללימוד זכות על האדם לא יבואו לחשוד בו, שכן אם לא מתפלל הרי הוא פורק עול, משא"כ בנר חנוכה.
2. דוקא בנר חנוכה, שיש הפסד ממוון בקיום המצוה יבואו לחשוד שבעה"ב לא קיימה, משא"כ בתפילה.

המגן אברהם³¹ מקשה על תירוצו השני של הבי"י, שכן גם בתפילה יש חסרון ממוון "שהרי בטל מהשווקים ובלשונונו - זמן שוה כסף?

המשנה ברורה בהלכות תפילה³² מוסיף חילוק בענין זה, וע"י מתבאר תמיהתו של המ"א. יש להבדיל בין מניעת רווח למניעת הפסד מכיסו, שהרי בהפסד ממשי מכיסו אף התירו להתפלל ביחידות, ברם, במקרה של מניעת רווח חובה היא להתפלל בביהכ"נ. כך נבאר גם כאן - נר חנוכה הינו הוצאה כספית ממשית - כסף מהכיס, ומדבר זה יבואו לחשוד אנשים שבעה"ב רוצה "לחסוך" - ואינו הדליק, אך לענין תפילה, שזהו רק מניעת רווח לא יבואו לחשוד באדם, אם יש הסבר למעשיו. בזה נתבאר תירוצו השני של הבית יוסף, ונמצינו למדים כי אף כאשר הצדדים שקולים לדון לכף זכות או לכף חובה, הרי לעיתים נחשוש למסקנה שלילית של הציבור כלפי האדם, ולעיתים לא, והדבר תלוי בדעת האנשים.

נראה עתה שני תירוצים נוספים שיאירו אור נוסף בדין מפני החשד:

מפני החשד - בחשד דרבים ובדבר הנעשה לרבים:

תירוץ הטי"ז³³: לא יבואו לחשוד בדבר הנעשה לרבים, וכאן כשהולך בדרך ויש לו יכולת ליכנס בפתח שאף רבים אחרים נכנסים בו - בפתח השני, ובודאי שמשם נוח להם יותר ליכנס, לכן לא יבואו לחשוד באדם פרטי שלא נכנס בפתח זה.

תירוצו של הטי"ז מתייחס על הגמ' בע"ז³⁴, שם מתבאר, כי אדם אשר עשו לו אחרים צרות של מזלות וחותרות אסור להשהותם אצלו משום שיבואו לחשוד בו שעובד להם או שעשאם בעצמו ועבר אף

²⁹ ברכות ח ע"ב.

³⁰ או"ח סימן תרע"א ד"ה חצר שיש לה ב' פתחים.

³¹ סימן תרע"א ס"ק י"ב.

³² סימן צ' סעיף ח' ס"ק כ"ט.

³³ או"ח, תרע"א ס"ק ט'.

על איסור של עשיית צורות. הגמ' שואלת על ענין זה מהמעשה של אבוב דשמואל ולוי שהתפללו בבית הכנסת שהיה שם צלם ולא העירו על דבר. ומתוצת הגמ': "רבים שאני", ומשם מתברר כי אין חושדים את הרבים לחטא. ממילא גם אצלנו, שרבים נכנסים דרך פתח השני - לא יחשדו בדבר שעשוי לרבים (מובן שאין זה שווה לחלוטין, שכן בתפילה אין חושדים ברבים ממש אלא באותו אדם פרטי העובר בפתח אחד ולא נכנס, אלא שיש סיכוי שיכנס בפתח השני, אולם ה"ז רוצה לומר, בדומה לכך שאין חושדים את הרבים כך גם אין חושדים את האדם הפרטי בדבר הנעשה לרבים כלומר בדבר שרבים עושים אותו שנכנסים בפתח השני).

מפני החשד והשפעתו - בזמן עשיית המלאכה ולאחריו:

תירוץ החכמת שלמה³⁵ (ר' שלמה קלוגר): הגמ' במסכת שבת³⁶ מביאה מחלוקת בענין כבתה נר חנוכה האם צריך להדליקה שוב, ובלשון הגמ' - כבתה זקוק לה או אין זקוק לה. הדבר נתון במחלוקת אמוראים: רב הונא: כבתה זקוק לה. רב חסדא: כבתה אין זקוק לה. לאור מה שראינו בענין "מפני החשד" והשפעתו על מצות נר חנוכה, עולה הקושיא על גמ' זו, הרי כאשר הנר נכבה, לא ידעו העוברים ושבים שבעה"ב הדליק את הנר, ויחשדו שמא לא הדליק - והרי לכאורה יש לחייב את בעה"ב להדליק נר שוב כבר מצד הדין של מפני החשד? אמנם על רב הונא עצמו שהביא את הדין של שני פתחים לא קשה, שהרי הוא גם סובר - כבתה זקוק לה, וא"כ אפשר לומר שהוא לשיטתו תמיד חושש לדין "מפני החשד", והוא עקבי בשיטתו זו. הבעיה היא שהרמב"ם³⁷ וגם השו"ע³⁸ פסקו להלכה כרב חסדא - וא"כ לכאורה הם סותרים את עצמם בהביאם את הדין של רב הונא בשני פתחים, ומצד שני כאן פסקו כרב חסדא - ולא חששו לעוברים ושבים. מתרץ החכמת שלמה: כאשר יש על האדם ברגע מסוים חיוב של מצוה כגון להדליק נר או להשאיר פאה בזמן קצירתו את שדהו, או לעשות כל פעולה עתה, הרי בזמן שהולך לעשות את המעשה צריך לחשוש מפני החשד ולפעול בהתאם, כדי להוריד ממנו החשד, אך אם כבר הפעולה נעשתה ועתה הוא נמצא במצב של חוסר חיוב של מצוה כגון שכבר הדליק, ועתה אנו רוצים לחייבו בפעולה אקטיבית - מפני החשד, הרי כאן כבר לא חייבוהו לעשות מעשה נוסף ולעבור משב ואל תעשה לקום ועשה - רק מפני החשד. על פי הסבר זה של החכמת שלמה, מעתה נוכל לתת תירוץ נוסף על קושיית הבית יוסף שהבאנו לעיל. יש להבדיל בין אדם שהתפלל כבר ועשה מעשה, לא נוכל לחייבו עתה במעשה נוסף מפני הדין של חשד [א"כ יש רק פתח אחד ואז החשד הוא ודאי והאנשים לא יוכלו ללמד זכות באפשרות אחרת], אך בנר חנוכה הרי האדם הולך עתה להדליק, ולכן נחייבו לחשוש מפני החשד ולהדליק בשני הפתחים.

³⁴ עבודה זרה מ"ג.

³⁵ בפירושו על שו"ע או"ח תרע"א סעיף ח'.

³⁶ שבת כא ע"א.

³⁷ בענין כבתה - פ"ד מהלכות חנוכה ה"ה. ובענין שני פתחים פ"ד ה"ו.

³⁸ בענין כבתה סימן תרע"ג ס"ב. ובענין שני פתחים סי' תרע"א סעיף ח'.

לפי המתבאר כאן לדבריו של החכמת שלמה, מצאנו דין חדש ב"מפני החשד", שהוא יוכל לגרום לתוספת בעשייה רק במקום בו האדם עומד לפני עשיית המעשה [אא"כ החשד הוא ודאי ואין מקום לציבור ללמד זכות עליו].

סיכום

נסכם את שהתחדש לנו בדין "מפני החשד" כאשר יש צד לדון לכף זכות וצד לדון לכף חובה:

1. סיכוי גבוה יותר לחשד ישנו כאשר מדובר בעבירה קלה יותר (ע"פ התירוץ הראשון של הב"י).
2. במקום שיש הפסד ממוני ממשי לנחשד, ע"י קיום המצוה - יש חשש גדול יותר שמא יחשדוהו שלא קיים את המצוה - מטעמי "חסכון" (עפ"י תירוץ שני של הב"י).
3. לא יבואו לחשוד בדבר הנעשה לרבים (עפ"י תירוץ הטי"ז).
4. לא נחייב מפני הדין של החשד לקום ולעשות מעשה, לאחר שכבר עשה את מעשה המצוה, וכבר לא חלה עליו חיובה של המצוה.

יש לציין, כי השווינו כאן בין דין דאורייתא - של מצות פאה, לבין דין דרבנן - של מצות נר חנוכה, וזאת עשינו עפ"י הגמ' שהבאנו, שמשווה בין דינים אלו לענין מפני החשד. גם בתפילה, שהיא לכאורה חיוב דרבנן (בכ"א לגבי זמני תפילה ותיקונה, כתפילה מסודרת ובציבור³⁹), מצינו השפעה של דין מפני החשד⁴⁰, כפי שהבאנו לעיל. לסיום פרק זה נראה דוגמא נוספת, כיצד משפיע דין זה של "מפני החשד" על קיום מצוה, ועד היכן הגיע חששם של חכמים בדין זה.

"מפני החשד" - במצות נטילת ידיים:

"תנו רבנן: הלכה בסעודה אדם יוצא להשתין מים - נוטל ידו... וכשהוא נוטל לא יטול מבחוץ ויכנס - מפני החשד, אלא נכנס ויושב במקומו ונוטל שתי ידיו ומחזיר הטפיח על האורחים. לא אמרן, אלא לשתות"⁴¹.

הביאור בזה, שאדם יוצא באמצע הסעודה להטיל מימיו - צריך ליטול יד אחת ששפשף בה. אם דיבר עם חבריו והפליג בדיבורו - נוטל שתי ידיו כיון שהסיח דעתו. ועתה, אם בא לאכול - הרי כולם ידעו שהוא הפסיק, וברור להם, ואין להם שום ספק - שכאשר בא האדם לאכול נטל ידיו בחוץ, שכן ודאי לא יבוא לאכול ללא נטילה. אך אם רק בא לשתות, וזה במקרה שכבר סיימו לאכול, ועתה נמשכת הסעודה בשתייה לבד, כיון שדרכם היה לעיתים גם בשעת שתייה⁴² - לאכול, וא"כ יש חשש שמא יבוא גם הוא לאכול, ויחשבו האחרים, ששכח ליטול ידיו ואכל פת ללא נטילה לאחר שהסיח דעתו, ולכן יש ליטול ידיים לפני האחרים - ועוד שיראו את הטפיח - וכל זאת כדי שלא יבואו לחשוד בו בחינם. כן נפסד כך להלכה⁴³.

³⁹ עיין ספר החינוך מצות תלג - מצות התפילה, שדן מה דאורייתא ומה דרבנן.

⁴⁰ יש לציין כי חלק מהראשונים הסבירו את ענין פתחי בהכ"ע לא מדין חשד אלא מדין ביזוי ביהכ"ע ופריקת עול, וממילא אין ענין זה, לפיהם, קשור לדין מפני החשד (ועיין עוד מ"א בסימן תרע"א ס"ק יד).

⁴¹ יומא לי ע"א.

⁴² ועיין עוד טור סימן ק"ע והפרישה שם בהסבר הענין.

⁴³ רמב"ם פ"ז מהלכות ברכות ה"ח, ושו"ע סימן ק"ע ס"א.

א"כ, גם כאן מציינו חידוש הלכתי הנובע בענין "מפני החשד" - שבדר"כ לא יבואו לחשוד אדם שלא נטל ידיו, כי אין אדם אוכל ללא נטילה, ובודאי נטל שוב - אם הסיח דעתו. אמנם, במקום שיש לציבור צד לחשוד שמא האדם לא נטל כי חשב שהוא רק ישתה, ולבסוף נטל פת ואכל בלא נטילה - חייבו את האדם ליטול לפני הציבור כדי להוריד חשש זה.

עד עתה עסקנו בעניני מצוות. בפרק הבא נראה מספר דוגמאות לזהירות מיוחדת בענינים שונים המוגדרים בשמות - "לזות שפתים", "הרחק מן הכיעור", או סתם - חשד.

פרק ב: הרחק מן הכיעור, לזות שפתים וחשד

מקורות:

"לא יהיה כלי גבר על אשה: ר' ישמעאל אומר בא הכתוב ללמדך הרחק מן הכיעור ומן הדומה לכיעור, שלא יחשודך אחרים בעבירה"⁴⁴.

מתבאר, כי לעיתים יש לאדם להימנע ממעשה שהוא מותר מעיקר הדין, אך יש בו צד של כיעור, כפי שנראה בהמשך.

גם במחזור ויטרי⁴⁵, דורש הוא על מה שנאמר בפרקי אבות "יכן הוא אומר ושמרתם את משמרתיי" - עשו משמרת למשמרתיי. ומפרש"י הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו.

אכן, כך נראה גם מתוספתא המובאת בגמ' בחולין⁴⁶:

"ידן את הדין זיכה וחייב, טימא וטיהר, אסר והתיר וכן העדים שהעידו - כולן רשאים ליקח. אבל אמרו חכמים הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו.

ומפרש רש"י: "שלא יאמרו בשביל כך זיכהו לזה שיתננה לו בזול". לכאורה, מפשט הגמ' משמע, שאכן מן הדין מותר לו ליקח את החפץ, ואם עשה כן - הרי משורת הדין יצא, אלא שיש כאן עצה טובה שלא יקח.

בגמ' הבאה נראה דבר שנאסר, כך נראה, מעיקר הדין, כאשר הטעם לאיסור לפי הסבר הראשונים הוא לזות שפתים ומשום חשד. [כאשר הובא טעם לזהירות משום "לזות שפתים" הכוונה לפסוק "לזות שפתים הרחק ממך"⁴⁷ - בו נלמד שיש לחשוש ללזות שפתים].

"מת, הרגתיו, הרגעהו לא ישא את אשתו [המעיד להתיר אשה, כיון שבעלה אינו בחיים - לא ישא אותה. [ומפרש רש"י: הואיל ועל עדותו היא נישאת איכא לזות שפתים שמא עיניו נתן בה והעיד שקר]. החכם שאסר את האשה בנדר על בעלה הרי זה לא ישאנה"⁴⁸

⁴⁴ מדרש תנאים דברים כג, ה.

⁴⁵ מחזור ויטרי סימן תכד ד"ה "כן תחילת"

⁴⁶ חולין מד ע"ב.

⁴⁷ משלי ד, כד.

⁴⁸ יבמות כה ע"ב.

כלומר אם לא התיר החכם לאשה את הנדר שאוסר אותה על בעלה, הרי לחכם עצמו אסור לישא את האשה. ומפרש רש"י: משום חשד].

לכאורה הנושא של הגמ' בחולין מאד דומה למה שהבאנו כאן מיבמות. שכן בשניהם - מי שהיה מעורב בדין - אינו יכול להנות ממנו, אך ישנו כאן שינוי מענין שמעורר תמיהה - וכך שואל הר"ן⁴⁹:
בדין הראשון שראינו, מעיקר הדין מותר לעדים או לדיין להנות ולקנות את החפץ, ורק חכמים הציעו עצה טובה להתרחק מכך, אולם במקור השני שראינו בענין אשה שמת בעלה או בענין הנדר שהחכם לא התירו - הרי נראה שאסרו את האשה מעיקר הדין - מדוע?

הסבר הר"ן וחיידושו בדין הרחק מן הכיעור ובדין חשד:

במקום שנאסר מפני החשד דבר מסויים, והכוונה כי חששו מעיקר הדין, לשקר או לעדות לא נכונה או לפסק לא נכון הרי זה כי באחד אנו חוששים וחושדים, כי אדם אחד יכול לחטוא בשבילו, אך במקום שהתירו מעיקר הדין ורק הרחיקו בתור עצה טובה הרי מדובר בשנים כגון: שנים שהעידו או שנים שדנו [ולא מדובר בדיין אחד, למרות שמוזכר לשון יחיד במקור הראשון], שכן כיון שרק אחד יקח את החפץ אין חשש אמיתי לרמאות שכן השני לא יחטא - ולא לו.

תירוץ זה מוכח גם מסיומת המשנה שביבמות שהבאנו, אותה משנה שהתחילה עם חכם שע"י נאסרה האשה על בעלה ולכן לא ישאנה, אך:

"מיאנה או שחלצה בפניו - ישאנה, מפני שהוא ב"ד". ומפרש רש"י: "כלומר מיאון או חליצה לא עשה חכם זה ביחיד דקיי"ל חליצה ומיאון בשלושה - ושלושה לא חשיבי"⁵⁰.

עתה יצא לנו הבנה מוגדרת יותר בדין הרחק מן הכיעור בשונה מדין "מפני החשד":

"מפני החשד" - נאסר מעיקר הדין, וזה כאשר מדובר באחד. "הרחק מן הכיעור" - אינו מעיקר הדין אלא בדרך של עצה טובה, שכן מדובר בשניים, ושניים לא חשידי, ולכן מי שהולך לפי עצה זו נקרא: "בעל נפש" כפי שנראה בהמשך, וכפי הגדרת תוס'⁵¹: "בעל נפש טוב להרחיק".

האם לגבי הרחק מן הכיעור יש הבדל בין שנים לשלושה?

נעיין בגמ' על ההיתר לישא את האשה כאשר מיאנה או חלצה בפני ב"ד:

"טעמא דב"ד [שהם שלושה] הא בתרי - לא - מ"ש מהא דתנן: עדים החתומים על שדה מקח ועל גט אישה לא חשו חכמים לדבר זה [כלומר התירו להם לקחת, שכן הם שנים]?
הא גופא קמ"ל: לאפוקי ממאן דאמר מיאון בפני שנים".

כלומר מתברר מהגמ' לכאורה, שאין הבדל בין שנים לשלושה, ובשניהם לא חשדו. אך נשאלת השאלה האם בשלושה מצינו דין שהרחיקו חכמים כמו שמצינו בשנים? נעיין בהלכה:
מחבר: "שני עדים המעידין לאשה שמת בעלה מותר אחד מהם לישא אותה, שאין שנים מצויין לחטוא בשביל אחד". ומוסיף הרמ"א: "ויש אומרים דאף בשנים אע"ג דשרי מ"מ בעל נפש ירחיק מזה"⁵².

⁴⁹ ט ע"ב בדפי הר"ן ד"ה אבל אמרו חכמים" - על הגמ' בחולין שהבאנו.

⁵⁰ יבמות כה ע"ב.

⁵¹ חולין מד ע"ב מה ע"ה ד"ה "וכן העדים".

יוצא א"כ, שהמחבר לא הזכיר את ענין ההרחקה, אך הרמ"א הוסיף בשם י"א שיש הרחקה בשנים. עתה נעיין בלשון הטור שם:

"מיאנה או חלצה בפני בית דין, יכול אחד מהם לישאנה, כיון שהם שלושה, לא היו אחרים חוטאים בשבילי"⁵³.

הטור עצמו נקט את לשון המשנה, שעל פי פירוש הגמ' באה להשמיענו דין נוסף - שמיאון בשלושה. יוצא לפי"ז שהטור פסק שצריך מיאון בשלושה - כפי שמסבירה הגמ' את לשון המשנה שהביא הטור. אולם, בהלכות מיאון נראה, שהטור לא פסק כמו הגמ', שכן כתב: "ומעתה... רק שיהא בפני שנים שיעידו על הדבר", וא"כ הרי הטור עצמו פסק שמיאון כשר בפני שנים, ומדוע הביא אצלנו כלשון המשנה - בפני שלושה?

לפיכך נוכל לומר⁵⁵, כי הטור נקט בכוונה אצלנו שלושה, שכן אמנם המיאון עצמו כשר בפני שנים לשיטת הטור, אך בשנים יש דין הרחקה, משא"כ בשלושה שגם דין הרחקה משום "הרחק מן הכיעור" - אין, ולכן הזכיר אצלנו דין מיאון בשלושה לומר שמוותר להם לישא ואין אפילו "הרחק מן הכיעור". יוצא לשיטת הטור שדין הרחקה של "הרחק מן הכיעור" נאמר דוקא בשנים ולא בשלושה. יוצא לפי שיטה זו, שלא נזדקק לתירוץ הגמ' על המשנה שנקטה בית דין - שהם שלושה, שכן לשיטתנו המשנה נקטה שלושה כיון שבהם לא נאמר דין הרחקה, אך נראה כי יש שחלקו בזה.

שיטת ה"ז:

"כתב רמ"א כאן דאפילו בשנים בעל נפש ירחיק, ולפי"ז ה"ה בשלושה דאין מעלה לשלושה יותר מלשנים ומכל מקום מצינו דתרי כמאה"⁵⁶.

העולה מכאן, שלשיטת ה"ז - אף בשלושה נאמר דין הרחקה של "הרחק מן הכיעור", ואין הבדל בין שנים לשלושה. אולם, לשיטת ה"ז קשה מדוע לא הזכיר המחבר את דין ההרחקה? מתרץ ה"ז - 'דוקא במקח יש חשש שחתמו שלא כדיון להנאתם, אבל בעדות אשה אפילו לבעל נפש שרי דאיתתא לבי תרי לא חזי".

יוצא לפי שיטת ה"ז, שדין הרחקה שאמרו חכמים "הרחק מן הכיעור" קאי רק על עניני מקח ושם חוששים שמא עשו משהו שלא כדיון - ושם שניהם יכולים להרויח מזה, אך אשה שאין יכולה להיות לשנים, אין חשש אף להרחקה כי אין אדם חוטא ולא לו.⁵⁷

⁵² אבן העזר ס"י י"ב ה"א.

⁵³ שם.

⁵⁴ אבן העזר סימן קנ"ה.

⁵⁵ וכ"כ הפרישה על הטור באבן העזר סימן יד.

⁵⁶ אבן העזר ס"י י"ב ס"ק ב'.

⁵⁷ ועיי' בפתחי תשובה שם ס"ק ד', שמביא נו"ב לחלק בין מקרה שאדם לא נצרך כלל לעצם העדות ואז גם אם העיד אין ענין להרחיק מפני הכיעור, לבין מקרה שצריך אותו לעצם העדות ובלעדיו יש רק אחד וממילא תיפול העדות, ואז ודאי יש ענין להרחקה. דבר זה נוגד לט"ז שכתב ה"ה לשלושה, והרי השלישי ודאי אינו נצרך להתירה, שהרי יש שנים בלעדיו. ונשאר שם בצי"ע על זה.

נסכם את שעלה לנו בדין הרחק מן הכיעור:

1. דין זה אינו מעיקר הדין, אלא הרחקה.
2. לפי הפרישה - דין זה נאמר דוקא בשנים, אך בשלושה אין דין הרחקה.
3. לפי הט"ז - אין הבדל בדין זה בין שנים לשלושה, אך דין זה נאמר דוקא במקח משא"כ בדין נשואי אשה.

נתבאר לנו עד עתה ענין הזהירות והגדרים של "מפני החשד ומפני הכיעור", ועתה רוצים אנו לבאר את ענין "מראית עין" - מהן מקורותיו, ובמה הוא שונה ממה שהוזכר עד לכאן?

פרק ג: מראית עין**הגדרה כללית:**

לעיתים, אף דבר המותר לעשותו מבחינת עצם דיני התורה וההלכה, בכ"א אסרוהו מפני "מראית עין" - כלומר שמא יחשדו את העושה את אותו מעשה - בדבר עבירה, ושמא אף יבואו ללמוד ממנו. מבחינת המסתכל מהצד על המעשה, הרי דבר זה מעיד על כך שעושהו עומד לעשות, או עושה, או שעשה איזשהו דבר עבירה. א"כ, אע"פ שאין כל קשר למעשה אמיתי של עבירה, כיון שלפחות כך נראה - נאסר! נשתדל לעיין במספר דוגמאות של "מראית עין", ולהבין מתוכם את המהות והגדר של ענין זה, ותוך כדי כך נציין גם את הדוגמאות השונות של מראית העין ועל מה היא מעידה.

האם גזרו משום מראית עין אף בחדרי חדרים?

פעולה המעידה על עבירה הנעשית עתה - בעבודת כוכבים:

"ישב לו קוץ בפני עבודת כוכבים לא ישחה ויטלנה מפני שנראה כמשתחוה לע"ז, ואם אינו נראה - מותר. נתפזרו לו מעותיו בפני עבודת כוכבים לא ישחה ויטלנה מפני שנראה כמשתחוה לעכו"ם, ואם אינו נראה - מותר...מאי אינו נראה? אילימא דלא מיתחזי והאמר רב יהודה אמר רב כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין אפילו בחדרי חדרים אסור! [ומפרש רש"י - שאסרו חכמים דבר המותר מפני מראית העין שהרואה חושדו בדבר עבירה, אזי אף במקום שאין אדם רואה - אסרוהו] אלא אימא אם אינו נראה כמשתחוה לעכו"ם מותר [כלומר שפונה לצידו או לאחורי העכו"ם]"⁵⁸.

בגמ' זו העוסקת בעניני מעשים הנראים ומעידים על העושה כאילו עובד עכו"ם, שמשום כך נאסר עליו לעשותם, מצויין כי הדבר אסור אף כשהמעשה לא נראה. מגמ' זו נראה בפשטות, שרב התקבל להלכה, וכי באמת מראית עין אסורה תמיד אף בחדרי חדרים. נעיין בגמ' הבאה העוסקת במימד נוסף של האיסור הנ"ל. כידוע, אין לכבס ולנקות את הבגדים בשבת - משום ליבון, וזה נחשב מלאכה דאורייתא. אך כאשר נרטבו בגדיו של אדם ללא כוונה - האם מותר לו לייבשם?

⁵⁸ ע"ז יב ע"א.

פעולה המעידה על מעשה עבירה שנעשה בעבר - בעניני שבת:

משנה: "מי שנשרו כליו בדרך [כלומר נפלו למים ללא כוונה]... שוטחם בחמה אך לא כנגד העם [הכוונה שמותר ליבשם אך בצינעא]"⁵⁹.

נתבאר כי במקרה זה אין לייבש בגדיו בציבור, שכן הדבר יראה בעיני הציבור כאילו כיבס בגדיו קודם לכן ועתה הוא מייבשם, וממילא יחשדו בו שעבר על איסור ליבון בשבת.

הגמ' שדנה באיסור זה מקשה מדין משנה זו על דינו של רב, שאסר אף בחדרי חדרים משום מראית עין, וכאן נראה כי המשנה חילקה בין ציבור - שהדבר נאסר משום מראית עין, לבין צינעא - שהדבר מותר כי אין איש רואה? מתרצת הגמ': "תנאי היא דתניא: שוטחם בחמה אבל לא כנגד העם. ר"א ור"ש אוסרים"⁶⁰.

מבואר כי ענין החשש מפני מראית עין כאשר הדבר נעשה בצינעא ואין רואה - נתון במחלוקת תנאים:

ת"ק - מותר בצינעא. ר"א ור"ש - אוסרים אף בצינעא משום מראית עין.

נציץ, במקור נוסף בענין זה:

פעולה המעידה על מעשה עבירה שיעשה בעתיד - בעניני שבת ויו"ט:

משנה: "ביש אומרים אין מוליכים את הסולם משובך לשובך אבל מטהו מחלון לחלון וב"ה מתירים"⁶¹.

יוצא כי נחלקו ב"ש וב"ה בענין הזות הסולם ביו"ט.

הגמ' הדנה במשנה זו מביאת שתי לישנות בדברי רב חנן בר אמי בהסבר מחלוקת ב"ש וב"ה:

לישנא א': ברה"ר, ב"ש סוברים: אסור, מחשש הרואים שיחשדו כי מוליד את הסולם להטיח את גג - שאסור אף ביו"ט.

ב"ה סוברים: מותר, כיון שניכר שזהו סולם של שובך וממילא לא יחשדוהו בשימוש לצורך הטחת הגג.

ברה"י, לדברי הכל - מותר.

מתבאר ללישנא זו, כי ב"ש שאסרו ברה"ר התירו ברה"י, ולכן הגמ' מקשה מכאן לשיטת רב, ושוב מביאה את מחלוקת התנאים שהבאנו.

לישנא ב': ברה"י: נחלקו ב"ש וב"ה בשאלה האם מראית עין שנאסרה בציבור אסורה אף בחדרי חדרים (כרב) או לא.

ברה"ר: לדברי הכל - אסור.

ולפי"ז דברי רב מתקיימים רק לפי שיטת ב"ש, ושוב מביאה הגמ' את מחלוקת התנאים שהזכרנו.

העולה מגמ' זו - אף ב"ש לא סברו כרב לפי לישנא א', ולפי הלשון השני ב"ה, שהלכה כמותם, נחלקו על סברת רב, ובפשטות נראה מכאן שאין הלכה כשיטת רב. נעייך בירושלמי:

משנה: "השיריין והכלך אין בהם משום כלאים אך אסורים משום מראית עין"⁶².

⁵⁹ שבת קמו ע"ב.⁶⁰ ש.ס.⁶¹ ביצה ט ע"א.⁶² ירושלמי, כלאים פ"ט ה"א.

ביאור משנה זו: השיריין הם משי הדומה לפשתן והכלך דומה לצמר, ולפי המשנה אסור לחברם יחד, וכן לחבר כלך עם פשתן או שיריים עם צמר - אסור,⁶³ וכל זה מפני מראית עין שלא יאמרו על הלובשם שהוא לבוש שעטנז.

יש לציין, וזו הערה חשובה בדיני מראית עין, כי הרא"ש⁶⁴ כתב שהסיבה לכך שנאסרו דברים אלו משום מראית עין היא שהם לא היו מצויים ולכך האנשים כשראו אותם, דימו אותם לפשתן או לצמר - כ"א לדומה לו, אך עתה כאשר מינים אלו מצויין בינינו הרי אנשים לא טועים ויודעים כי זה משי ולא פשתן, וממילא אין מראית עין ואינם אסורים. מצד שני אסר הרא"ש בגדי קנבוס שדומים לפשתן ואינם מצויים, ולכן אסורים עם צמר.

נחזור לגמי בירושלמי. הגמי שם דנה בדין שהבאנו, ומביאה את דעתו של רב, ומקשה עליו מהמשנה של נתפזרו מעותיו שהבאנו⁶⁵, שאסור לשחות אך בצינעא מותר, וכן מקשה מהמשנה ששוחטם בחמה⁶⁶ אך לא כנגד העם ועוד ממספר מקומות ומסכמת: "אילין פלגין על רב ולית להון קיום", ומפרש פני משה: כל המשניות וברייתות אלו פליגי על רב ולית להון קיום לדברי רב.

אם נפרש ולית להון קיום - לאותם הברייתות בגלל שחולקות על רב, שנפסק להלכה - הרי נדע שדעת הירושלמי שהלכה כרב מאידך גיסא, נוכל לפרש, שכיון שברייתות ומשניות אלו לא מסתדרות לפי שיטתו של רב, ממילא דעתו בטלה בפניהם - ואין הלכה כמותו.

הראשונים נחלקו בפסיקת ההלכה, שהרי כפי שראינו גם מהגמרות אין פסיקה חד משמעית.

שיטות הראשונים:

חלק מהראשונים⁶⁷ הביאו את שיטת רב ניסים גאון להלכה, שפסק במפורש שאין הלכה כרב, בהסתמך על חלק מהסוגיות שהבאנו, וחלק שאף יובאו בהמשך - בהם אין התייחסות כלל לרב למרות שדינם נוגד את שיטתו, או שיש התייחסות - אך נראה שלא נפסק כמותו.

ראשונים אחרים, כפי שנראה בהמשך פסקו כשיטת רב, והתמודדו עם הגמרות והמשניות בהם משמע שאין הלכה כמותו.

הרמב"ם⁶⁸ פירש כי כל האוקימתות שראינו בגמי בביצה⁶⁹ במחלוקת ב"ש וב"ה הינם רק לתרץ את רב חנן בר אמי, ובכ"א לשיטת רב אין שום קושיה והלכה כמותו "ורבן של בני גולה היה בדורו".

אף הרא"ש⁷⁰ סובר כך, וקרוב העדה שם מסביר את הירושלמי שראינו, כי אין הכוונה שאין הלכה כרב, אלא שאין אוקימתות לברייתות החולקות על רב - כיון שהלכה כרב.

ננסה להתעמק יותר בשיטתו של רב, ולהבין מדוע דבר שאסור משום מראית עין - בציבור, יאסר אף בצינעא - והרי אין איש רואה?

⁶³ ועיין שו"ע יו"ד רצ"ח ס"א.

⁶⁴ נדה פ"ט סימן ז' [בחלק מיוחד של הלכות כלאי בגדים].

⁶⁵ ע"ז יב, ע"א.

⁶⁶ שבת קמו, ע"ב.

⁶⁷ תוס' ע"ז יב ע"א ד"ה כל מקום, כמו"כ הר"ן בביצה דף ד ע"ב בדפי הר"ף ד"ה אבל הר"ן גאון.

⁶⁸ מלחמות ה' שם.

⁶⁹ ביצה ט, ע"א.

⁷⁰ שבת פרק כב אות ט ד"ה אמר רב יהודה אמר רב.

אפשרות א: אם נתיר לו ברשות היחיד או בצניעא יש חשש שיבא לעשות אף ברה"ר ובציבור.

אפשרות ב: החשש הוא שמא באופן בלתי צפוי בכ"ז יראוהו, וממילא יבואו לחשדו.

לפי"ז נראה, שיש ראשונים שבאו וחילקו חילוקים שונים בענין חדרי חדרים.

הרי"ן⁷¹ מביא 2 חילוקים בדין זה, כאשר את הראשון הוא דוחה:

חילוק ראשון: בדבר שיש במעשה אפשרות של איסור, אלא שהאדם עתה אינו עושה את אותו דבר האסור, אולם, בגלל הפוטנציאל השלילי של המעשה גזרו עליו אף בחדרי חדרים. לכן לגבי שוטחם בחמה⁷² שהציבור חושד שכיבס וזה מעשה אסור, ולכן אף בצניעא יש לאסור וגזרו עליו אף בחדרי חדרים. מאידך גיסא, דבר שהמעשה עצמו הוא מעשה היתר אלא שהאחרים טועים וחושבים שהוא מעשה איסור, הרי דבר זה נאסר דוקא ברה"ר, אך הותר בצניעא. לפי"ז אדם⁷³ המתקן את הצינור ע"י סילוק צרורות, וחושבים האנשים שזה מעשה איסור, אך האמת אינה כן, שהרי זה מותר כיון שמתקן כלאחר יד, הרי בזה לא גזרו בחדרי חדרים.

הרי"ן דוחה זאת כי לשיטתו דיבר רב בכלל על דברים שהם היתרים גמורים אלא שחכמים אסרו

אותם משום מראית עין - אף בחדרי חדרים.

חילוק שני: דוקא בדבר שעליו דיבר רב - שהמעשה עצמו אכן מותר אז יש אפשרות שאם תתיר בצניעא, יש חשש שמא יאמר האדם אם התירו לי לעשות ברה"י כיון שהמעשה מותר, הרי אעשנו גם ברה"ר, כמו"כ יש חשש שמא יראוהו עושה את המעשה ברה"י, ומפני כך גזר רב גם על חדרי חדרים - ברה"י. אולם דבר שהוא אסור בעיקרו, אלא שעתה הותרו או שמותר לו לעשותו כיון שאינו מתכוין לאיסור, הרי כאן אם נתיר לו בצניעא, לא יבא לעשות גם ברבים, שהרי יודע שהמעשה אסור, וכיון שכך הותרו ולא חששו לשמא יראוהו, ואף שאסרו ברה"ר - הותרו ברה"י.

שיטת הרמב"ם: התירו ביו"ט להזיז הסולם בצניעא - משום שמחת יו"ט, וזה היתר מיוחד ליו"ט,

אע"פ שבדר"כ אסור אף בחדרי חדרים, וכאן התירו אף כאשר מדובר על חשד דאורייתא כמו להטיח גגו,

ואף לכל דבר מצוה לא גזרו מפני מראית עין.

נעין עתה בגמ' נוספת המחלקת לכאורה בין צניעא לפרהסיא:

"דם שעל גבי ככר גוררו ואוכלו, ושבין השיניים מוצצו ואינו חושש"⁷⁴.

וא"כ, דם מהשיניים שנמצא על הפת שנשכו, יסיר את הדם מהככר, והסיבה להסרת הדם מהככר

היא מפני מראית עין, שנראה כאוכל דם (שאינו מן האדם), אך דם שבין השיניים מותר למצוץ אותו,

ומפרש רש"י: "דהא ליכא דחזי ליה", וא"כ כוונתו שאין בעיה של מראית עין, כיון שאין רואים את הדם.

וכך נפסק להלכה:

"דם אדם, אם פירש ממנו, אסור משום מראית עין לפיכך אם נשך הכיכר בשיניו, ויצא

דם משיניו ע"ג כיכר - צריך לגררו, אבל שבין השיניים מוצצו"⁷⁵.

⁷¹ עיין הערה 67.

⁷² שבת קמו, ע"ב.

⁷³ נביא זאת בהמשך, עיין הערה 77.

⁷⁴ כתובות ס ע"א.

⁷⁵ שו"ע יו"ד סימן סו ס"י.

ושוב נשאלת השאלה - הרי דברי רש"י סותרים את הכלל של רב? כן תמה גם בספר שו"ת באר שבע⁷⁶.

ומביא שו"ת באר שבע את חילוקו של השלטי גבורים בשם רבינו ישעיה שאיסור חדרי חדרים הינו דוקא בע"ז משום חומרתו.

השלטי גבורים שם נדחה על הסף ע"י שו"ת באר שבע, שאף טוען כי תלמיד טועה כתב זאת, שכן נראה מהגמרות שהבאנו בענייני שבת שהגמ' מזכירה את דינו של רב בהקשרם, וא"כ אין הגמ' מחלקת בין שבת לע"ז בענין זה.

ומביא ספר שו"ת באר שבע חילוק נוסף ע"פ הגמ' הבאה:

"נחום איש גליא אומר: צינור שעלו בו קשקשים [כלומר צינור שדרכו המים מקלחים מן

הגג והוא נסתם] ממעכן ברגלו בצינעא בשבת [כלומר מועד את העשבים דוקא ברגליו

ובצינעא]"⁷⁷.

התוס'⁷⁸ שם מקשה מדינו של רב - מדוע כאן הותר בצינעא?

ומחלק התוס' בין איסור דאורייתא לאיסור דרבנן, כלומר דינו של רב האומר שכל שאסרו חכמים משום מראית עין אסור אף בחדרי חדרים, הרי זה דוקא במלאכה דאורייתא כגון האיסור לשטוח בשבת, מפני שנחשד בכיבוס בשבת, שכיבוס אסור מדאורייתא משום ליבון, אבל כאן שהאיסור למעך בשבת כלאחר יד הינו רק מדרבנן ע"ז לא גזרו חכמים בחדרי חדרים (אולי מפני שזה כבר ממש גזירה לגזירה).

לפי"ז אף במקרה של דם שבין השיניים, שאיסור דם האדם שפירש הוא רק מדרבנן, הרי משום מראית עין כאשר זה בין השיניים - לא גזרו.

נתבאר כי: אין אומרים איסור בחדרי חדרים כאשר מדובר בחשש של מראית עין מפני איסור דרבנן. גם תירוץ זה קשה⁷⁹, שכן הרי בדם שבפה אין ידוע לאנשים שמדובר בדם אדם, ואולי הם חושדים שמא זה דם בהמה, וא"כ לפי חשד האנשים הוא עובר על איסור דאורייתא?

ומתרץ שו"ת באר שבע: בדם שבתוך הפה, אף אם יראוהו לא יבואו לחשדו ולהחליפו בדם בהמה או חיה, שכן חזקה כאן נמצא כאן היה - ובודאי יבינו שמדובר בדם האדם.

נראה עתה מקרה נוסף בו התירו בצינעא, ולא הזכירו את רב:

"אין שוחטים לתוך גומא ברשות הרבים שלא יחקה האפיקורסין ובחצר מותר"⁸⁰.

הסיבה להיתר כאן בצינעא, שכן אף אם יראה הדבר, אין הדבר נראה בעיני הרואים כאיסור⁸¹, ולכן אף שבשוק אסור לשחוט בהמה לתוך גומא מפני שיחשדו שמא עושה זאת לע"ז, בכ"א בחצר התירו לשחוט לתוך גומא - שכן הרואה יאמר לנקר חצרו הוא צריך.

במקרה זה לא הובא כלל דינו של רב, שכן כאן לא יבואו לחשוד כלל.

⁷⁶ שו"ת באר שבע סימן טז.

⁷⁷ כתובות ס ע"א.

⁷⁸ שם ד"ה ממעכן ברגלו.

⁷⁹ וכן מקשה ב"ביע אומר" חלק ו' יו"ד סימן ח.

⁸⁰ חולין מא ע"א.

⁸¹ וכן הסביר תוס' בשבת סה ע"א ד"ה "אמר רב". וכן התוס' בחולין שם ד"ה "בשוק לא יעשה כן".

כפי שראינו החילוקים בדבר רבים הם, ורבו מאד השיטות בדינו זה של רב - האם נפסק להלכה או לא, ובכלל במה דיבר. הבאנו כאן מספר שיטות עיקריות, שגם עליהם יש שחלקו. נסיים בחילוקו המעניין של "מלא הרועים"⁸² בענין דין חדרי חדרים - ספר מלא הרועים רוצה לחלק בין חששות של איסורי דרבנן, שבהם לא חוששים למעשה אחר שיקרה ברה"ר כלומר סתם כך אדם לא יבא להתיר לעצמו לעשות גם ברה"ר, אא"כ מדובר במעשה שהוא עצמו יכול להימשך לרה"ר, כמו בהמה⁸³ עם זוג (פעמון) אע"פ שפקוק (ואינו משמיע קול), הרי לשיטת האוסרים אף בחדרי חדרים, כאן גם יהיה אסור לטייל בחצר, שכן אם יטייל בחצר יכול לבא להמשיך לרה"ר. אך בדאורייתא תמיד גזרו בחדרי חדרים בין אם המקרה עצמו יכול להמשיך ובין אם לא. כבר הבאנו כאן חילוקים שונים במראית עין בחדרי חדרים וביניהם חילוקים העוסקים בהבדל דין דרבנן לדאורייתא. נראה עתה כי דין מראית עין בחשש איסורי דרבנן אינו פשוט כלל, וכבר בענין זה יש דיון מעניין.

דין מראית עין בחשש איסור דרבנן:

"אמר רב: דם דגים שכינסו אסור. מיתיבי: דם דגים וחגבים מותר - ואפילו לכתחילה?... כי תניא ההיא מתניתא דאית ביה קשקשים, כי קאמרי אסור - דלית בה קשקשים"⁸⁴. ומפרש רש"י: "דאית ביה קשקשים מותר לכתחילה דלא אתי לאיחלופי בדם בהמה חיה ועוף". העולה מכאן, כי סתם דם למרות שהוא מותר - כגון של דגים, אך כשכנסו יש חשש שיחשבו עליו, שאוכל דם בהמה, חיה ועוף, אך אם יש קשקשים לא יבואו לחשוד בו. כן נפסק בשו"ע:

"דם דגים אע"פ שהוא מותר, אם קיבצו בכלי אסור משום מראית עין, לפיכך אם ניכר שהוא של דגים, כגון: שיש בו קשקשים - מותר"⁸⁵.

בשו"ת באר שבע⁸⁶ מובא כי בשר עוף עם חלב שקדים [שהוא מעיקר הדין מותר כמובן עם בשר] יהיה חייב לשים על הכלי שקדים, כדי שלא יבואו לחשוד שזה בשר עוף עם חלב רגיל, שאסור מדרבנן, וכ"ש בשר בהמה עם חלב שקדים שיצטרך לשים שקדים שלמים לסימן. לפי דעת בעל שו"ת זה, הרי דין חלב עם בשר עוף שהוא רק דרבנן, אינו גורם לשום קולא, ואדרבא, דוקא בגלל זה יש חשש שמא אחרים יבואו לטעות ולחשוב שזה דוקא מותר, ולכן יש חובה לשים שקדים, ובלעדיהם, לאסור בשר עוף עם חלב שקדים.

הדרכי משה⁸⁷ תמה על שו"ת באר שבע, שכן באיסור דרבנן לשיטתו לא גזרו על מראית עין, ולכן פסק⁸⁸ שבשר עוף בחלב שקדים, א"צ להניח שקדים אצלו, אך ליד בשר בהמה עם חלב שקדים יש להניח.

⁸² מלא הרועים, אות מ' - מראית עין - אי אסור בח"ח ובדרבנן.

⁸³ ע"פ הגמ' בשבת סד ע"ב. ועיין עוד בהמשך דין מראית עין באיסור דרבנן.

⁸⁴ כריתות כא ע"ב.

⁸⁵ שו"ע יו"ד סימן ס"ו ס"ט.

⁸⁶ שו"ת באר שבע סימן יז.

⁸⁷ דרכי משה על הטור יו"ד סימן סו סק"ט.

⁸⁸ יו"ד סימן פז סעיף ג.

שיטת הש"ך⁸⁹: הרי לשיטת הרמ"א, יש לאסור רק כאשר יש בישול, שאז יהיה איסור דאורייתא בבשר בהמה עם חלב, אך אם אין מתבשל יחד צריך גם לשיטת הרמ"א להתיר אף בשר בהמה עם חלב שקדים, שכן באיסור דרבנן לשיטתו אין חשש.

הש"ך מסיק כי גם באיסור דרבנן יש מראית עין ומוכיח זאת מהגמ':

"אין חמור יוצא בזוג אע"פ שהוא פקוק - משום דמיחזי כמאן דאזיל לחינגא [רש"י - לשוק למכור]"⁹⁰.

והרי מקח וממכר בשבת זה איסור דרבנן ובכ"א נאסר משום מראית עין.

אמנם ע"פ מה שהבאנו, שיש הסוברים⁹¹ כי יש מראית עין בדרבנן, אלא שלא גזרו בחדרי חדרים, נוכל לתרץ שאמנם יש לאסור ללא שקדים, כפי שטוען באר שבע, אך זה דוקא בסעודות גדולות, אך באופן פרטי שאז לא חששו למראית עין בדרבנן - לא צריך לשים שקדים⁹².

שיטת פרי"ח⁹³: יש להקל כמו הרמ"א שכן לא גזרינן על מראית עין אלא מה שנתבאר בש"ס, שאל"כ יבואו נאסור בשר חיה בלא ניקור כדי שלא יטעו להתיר חלב של בהמה". ואין לדמות גזירות חכמים זו לזו, אלא במקום שהש"ס עצמו מדמה.

שיטת הכרתי והפלתי⁹⁴: לא גזרו מראית עין אלא בדבר שלא שכיח, ולכן דם דגים שכנסו בכלי, אין זה שכיח, והרואה לא יתלה בדם דגים, אך בשר עוף בחלב שקדים הוא דבר שכיח, ורגילים לבשל בחלב שקדים, ולא יבואו לחשוד כלל. ומוסיף הכו"פ לחלק בין דין דם דגים לדין חלב שקדים, שכן חלב שקדים רק נראה כחלב, אך באמת אינו חלב כלל והוא כמי פירות, אך דם דגים הרי בסופו של דבר דם זה הינו אכן דם, ולכן יש יותר מקום להחמיר בו.

שו"ת אדני פז⁹⁵: יש לחלק בין דבר שיש לו עיקר מהתורה או סרך דאורייתא, כמו שכבר ראינו⁹⁶ לגבי תיקון צינור שממעכו ברגל, והרי תלישה לתיקון צינור הוי דאורייתא - אם יעשה ביד, ולכן יש מקום להחמיר יותר למרות שעתה זה דרבנן כיון שנעשה כלאחר יד, לבין בשר עוף בחלב שהוא עצמו דרבנן גמור א"כ יש להקל בכל מה שמיחזי כמוהו.

ראינו כי קיימות שיטות שונות בנושא זה של מראית עין בחשש דרבנן, ואף קיימת מחלוקת בהלכה, אך ממירב השיטות עולה כי יש להקל יותר בדין דרבנן לגבי מראית עין לגבי דין חדרי חדרים או לגבי קולות שונות - כ"א לפי שיטתו. אך כל זה רק במקרים וגדרים מיוחדים, ובדר"כ אין כאן היתירים גורפים ולכן צריך לדון כל מקרה לגופו.

⁸⁹ ש.ם.

⁹⁰ שבת נד ע"ב.

⁹¹ עיין הערה 78.

⁹² וכ"כ פת"ש סימן פ"ז ס"ג סק"י.

⁹³ פרי"ח סימן פז ס"ק ז.

⁹⁴ כרתי ופלתי, סימן פ"ז ס"ק ח.

⁹⁵ אדני פז סימן מא.

⁹⁶ עיין הערה 77.

סיום (בתוספת עניינים למעשה)

במאמר זה נפגשנו עם הלכות מגוונות ומעניינות הבאות כתוצאה מחשש הסתכלות העין. בתחלה למדנו כי קודם כל יש תמיד לנסות ללמד זכות ולהטות לכף זכות, דבר אשר בעצמו משפיע על הלכות חשד ומראית עין.

בהמשך נוכחנו לדעת כי יש ליזהר בכל צעד ושעל הן "מפני החשד" והן מפני מראית עין. רבים דנו בהבדלים שבין "מראית עין" ל"מפני החשד". יש שכנראה לא חילקו כלל ביניהם, ולכן אף למדו הלכות זה מזה [כגון הפר"ח⁹⁷ שהסיק משיטת הר"ן, בדין הדלקת נרות חנוכה בשני הפתחים - מפני החשד, שפטר מברכה בפתח השני, לדין בן פקועה שטעון שחיטה מדרבנן מפני מראית עין, כאשר עמד על רגליו והתחיל ללכת, שגם בשחיטתו אין לברך], ומכאן שממש השוו ביניהם.

מצד שני, יש שבתוקף חילוק ביניהם, והחמירו יותר בדין "מראית עין" [עיין כו"פ⁹⁸ שחלק על הפר"ח הנ"ל וכתב שיש לברך בשחיטת בן פקועה ואין להשוות לדין ב' פתחים בנר חנוכה כיון ששם החיוב הוא "מפני החשד" ולכן פוטר הר"ן מברכה, משא"כ במראית עין שהחמירו חכמים יותר באופן כללי, ולכן גם צריך ברכה].

יש הגדרות שונות בחילוקים ביניהם, וכל פוסק לעיתים מצא לו חילוק משלו. יש שכתבו ש"מפני החשד" רק יבואו לומר שעשה עבירה, אך לא ילמדו ממנו, אך בעניינים של מראית עין - לא רק שיחשדוהו, אלא החשש הוא שאף יבואו ללמוד ממנו - דוקא באותם הלכות שהם פחות מוכרות וידועות.

הבדל נוסף הוא, כפי שכבר ראינו, שבמראית עין מפני חומרתו, חוששים אף בחדרי חדרים, משא"כ בדין "מפני החשד" שגורם לאיסורים רק בפרהסיא. ועוד רבים החילוקים וההגדרות השונות. בימינו, שפשטו השניצלים והנקניקיות הטבעיות למיניהם, ואף מוצרים שונים הנראים כחלביים עשויים מאבקות חלב פרווה שונות, נתרבו השאלות בעניינים אלו, האם יש לחשוש בהם למראית עין, או שלא - כיון שהדבר נפוץ כבר וידוע. הפוסקים דנו רבות⁹⁹ בעניינים אלו. בדרי"כ הסתמכו הפוסקים על הרא"ש שהבאנו¹⁰⁰, שכל דבר שכבר נפוץ ומצוי ומכירים בו - אין בו מראית עין¹⁰¹. כמו"כ רבים הסתמכו על שו"ת "יגל יעקב"¹⁰² שהתיר בדבר שנתפרסם ונתפשט אלא ששם מדובר על קוקוס הדומה לחמאה בענין לטגן בו קציצות בשר, והתיר שם רק ביחידות ולא בציבור, כיון ששם יש חומרא בכך שאוכל שניהם יחד].

יש שאף למדו¹⁰³ מהדין של לימוד זכות על הזולת, שדנו ממנו נ"מ לקולא, שרק כאשר יש הוכחה לאיסורא יותר מאשר להיתרא אז קשה ללמד זכות על השני, וממילא יש לחשוש למראית עין, אך כאשר

⁹⁷ פר"ח יו"ד סימן י"ג ס"ק ה.

⁹⁸ כו"פ יו"ד סימן יג, ס"ק ד'.

⁹⁹ עיין לדוגמא שו"ת "יביע אומר" חלק ו' יו"ד סימן ח'.

¹⁰⁰ עיין הערה 62.

¹⁰¹ עיין ספר "ויזרע יצחק" סימן פז ס' ג' שדחה הלימוד מהרא"ש הזה, כיון שכוונת הרא"ש שמבחינים עתה ממש בין הסוגים ולכן לא יבואו לטעות.

¹⁰² שו"ת יגל יעקב" של הגר"י גוטליב חלק יו"ד סימן כג, הובא בספר "ויזרע יצחק" - עיין הערה 101.

¹⁰³ תפארת ישראל בכלכלת שבת אות לד - עמוד 13.

הצדדים של האיסורא או ההיתרא שוים הרי הציבור ידון את האדם לכף זכות, וממילא אין לחשוש ל"מראית עין" [וזה בעיקר כאשר מדובר על חשש עבירה שעשה קודם ואפילו בדאורייתא]. העולה מכל דברים אלו, שבימינו בו התפרסמו ונפוצים דברים אלו, אין לחשוש להם בדר"כ למראית עין, אך תמיד יש לדון בכל מקרה לגופו ולשאול מורה הוראה. כבר הזכרנו שלעיתים אף כשמותר מעיקר הדין, הרי בכ"א, יש לזוהר מדין - "הרחק מן הכיעור".

הארכתני בענינים אלו ועמדתי עד כמה יש לזוהר מפני הסתכלות הציבור והזולת שמסביב. זכורני, בתקופת שהותי בצבא בשירות הסדיר, נקלעתי לת"א עם מספר חיילים שאינם דתיים, והדבר היה בשעות הצהריים. החיילים ההם, רצו להיכנס למסעדה ללא הכשר, אותה הם מכירים ורגילים לאכול בה, וביקשו שאני רק אשב שם ואשוחח איתם - אף אם לא אוכל שם דבר - כיון שאין כשרות. מובן שסירבתי. לימים התענינו החיילים לפשר סירובי זה, זכורני שהסברתי להם, כי העוברים ושבים שיראו חייל דתי במסעדה זו או שיבואו לחשוד בו שמא אוכל, או שמא יטעו בגללו ואף הם יאכלו שם, ואף אותם חיילים הודו בדבר, והבינו עד כמה צריכה להגיע זהירותו של יהודי שומר מצוות. יהי רצון שנזכה ויתקיים בנו - "ומצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם". אכ"ר.